

УДК 338.436.33

Н. І. Юрченко,
Дніпропетровський державний аграрний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУТНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті встановлено, що при розробці теоретичних питань агропромислової інтеграції вчені-економісти висловлюють неоднозначні думки. Доведено, що в сучасних умовах розвитку ринкових відносин більш перспективною і ефективною формою є змішана агропромислова інтеграція. Розвиток інтеграційних зв'язків між галузями АПК призводять до підвищення ефективності використання ресурсів та кінцевих результатів виробництва.

It is set in the article, that at development of theoretical questions of agroindustrial integration scientists-economists express ambiguous opinions. It is led to that in the modern terms of development of market relations the mixed agroindustrial integration is more perspective and effective form. Development over of integration communications between industries of AIC is brought to the increase of efficiency of the use of resources and eventual results of production.

Ключові слова: агропромислові підприємства, ефективність, інтеграція, кооперація, промислові підприємства, сільське господарство.

ВСТУП

Однією з особливостей розвитку світового господарства є формування різноманітних міжгалузевих комплексів на основі інтеграційних зв'язків, серед яких за економічним значенням, складністю функціональної структури та обсягами виробництва виділяється агропромисловий комплекс. На даний час перед агропромисловим комплексом України постають важливі завдання: досягнення стійкого розвитку сільського господарства, збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської сировини, надійного забезпечення населення країни продуктами харчування, а харчової промисловості — сировиною. Це досить непросте завдання з урахуванням того, що з переведенням вітчизняної економіки на ринкові засади сформувався комплекс складних проблем, зумовлений об'єктивними і суб'єктивними факторами. Упродовж тривалого періоду (70—80 рр. ХХ ст.) агропромислова інтеграція була об'єктом інтенсивних і ретельних досліджень. За їх результатами опубліковано велику кількість монографій та безліч журнальних статей. В опублікованих працях висвітлено надзвичайно широке коло питань теорії, методичних засад і практики агропромислової інтеграції. Це свідчить про те, що автори публікацій стоять на вірних наукових позиціях стосовно розуміння і висві-

тлення закономірностей, процесів і явищ у розвитку суспільного виробництва. Зустрічаються, звичайно, й розбіжності у точках зору дослідників з окремих питань, у зв'язку з чим має місце творча дискусія, яка збагатила арсенал наукової думки та сприяла досягненню виважених рішень у практичному здійсненні агропромислової інтеграції.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

— дослідити теоретичні передумови інтеграції сільського господарства та промислового виробництва;

— визначити види, напрями і форми агропромислової інтеграції.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Агропромислова інтеграція є об'єктивно закономірним процесом, що зародився на певному етапі розвитку продуктивних сил суспільного виробництва і вдосконалюється у міру кількісних і якісних змін у цих продуктивних силах. Загальновідомо, що на ранньому етапі розвитку виробництва відбулося відділення скотарства від землеробства, у подальшому — відділення ремесел від землеробства. Проте, ще впродовж тривалого періоду становлення мануфактурного виробництва між сільським господарством і ремеслами існував тісний зв'язок.

Сільськогосподарське виробництво визначало масштаби застосування ремісничої праці, переважаючим типом господарства було натуральне.

З розвитком науки і техніки, винайденням і застосуванням у виробництві механічних двигунів поглиблюється поділ праці, формуються самостійні галузі промисловості. Результатом цього стало перетворення натурального господарства на товарне, започаткувався товарний обмін між промисловістю та сільським господарством. Науково-технічний прогрес ХХ століття визначив стрімкі темпи розвитку сільського господарства, воно почало функціонувати на високотехнологічній основі. Окремі види сільськогосподарського виробництва перетворилися в різновид промислових, відбулося подальше розчленування сільського господарства, сформувалися підприємства вузької спеціалізації, що виробляють окремі продукти або беруть участь лише в окремих стадіях відтворювального процесу.

З поглибленням суспільного поділу праці не лише зростає кількість самостійних видів виробничої діяльності, але й об'єктивно виникає потреба в товарному обміні між ними, в економічних зв'язках. Найбільш міцні зв'язки притаманні тим галузям, виробництвам і підприємствам, які складають цілісний виробничо-технологічний цикл з виготовлення кінцевих продуктів. Як за умов натурального господарства була потреба в поєднанні сільськогосподарського і несільськогосподарського видів діяльності, так при досягненні високого рівня суспільного поділу праці об'єктивно необхідним стало органічне поєднання сільського господарства з, насамперед, тими промисловими виробництвами, що виробляють кінцеві види харчових продуктів.

В опублікованих працях, у яких автори розглядають теоретичні аспекти агропромислової інтеграції, наводяться обґрунтування об'єктивного характеру цього процесу та формулюються визначення її сутності. В одній із фундаментальних праць є така викладка з цього приводу: "Якщо поєднання сільського господарства і ремесел було зумовлено нерозвиненістю продуктивних сил (низьким рівнем концентрації і спеціалізації виробництва, недостатнім розвитком транспортних засобів і шляхів сполучення, науки, техніки, обмеженими ринковими можливостями), то сучасна інтеграція сільського господарства і промисловості є результатом протилежних причин: високого рівня поділу праці, розвитку транспортних засобів і шляхів сполучення, науки, техніки і т.д. Якщо поєднання сільського господарства і ремесел являло собою примітивно недиференційовану нату-

ральну єдність, то сучасний аграрно-промисловий синтез відзначається органічною інтеграцією високоспеціалізованих виробництв" [1, с. 10].

У іншому виданні, на основі аналізу тісних зв'язків, взаємного впливу сільського господарства і переробної промисловості на розвиток їх виробництва, відзначається: "Результатом цього процесу є встановлення спочатку спорадичних, а згодом стійких агропромислових зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції, організаціями інфраструктури і підприємствами переробки та реалізації, тобто процесу агропромислової інтеграції" [7, с. 20, 21]. Близька до цієї за змістом дефініція сутності агропромислової інтеграції зустрічається в багатьох опублікованих працях. В одній із монографій автор пише: "Закономірність їх виникнення зумовлена великою концентрацією товарного виробництва, яка не тільки створює об'єктивні передумови, але й вимагає тісного співробітництва, кооперації, а з тим і повної інтеграції підприємств і організацій з виробництва, закупівлі, транспортування, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції. Стало необхідним мати єдині підприємства, що забезпечують її виробництво у всьому технологічному ланцюжку" [4, с. 74].

Стисле формулювання сутності агропромислової інтеграції наводиться в економічному словнику агропромислового комплексу. Тут записано: "Агропромислова інтеграція (АПІ) — процес зближення і поєднання галузей сільського господарства і промисловості, що веде... до органічного синтезу цих важливих сфер суспільного виробництва і праці, їх гармонійної соціально-економічної єдності" [8, с. 12]. Практично не відрізняється від наведених вище й наступне визначення сутності агропромислової інтеграції. Тут агропромислова інтеграція в широкому розумінні характеризується як багатосторонній процес, завдяки якому забезпечується виробництво необхідної для суспільства кількості предметів і продуктів споживання із сільськогосподарської сировини на основі поєднання діяльності сільського господарства та інших, тісно задіяних з ним галузей. Відзначається, що за напрямками діяльності найбільш характерною для України є інтеграція сільського господарства з переробною промисловістю та іншими допоміжними галузями [5, с. 6, 7].

Аналізуючи та зіставляючи між собою різні аспекти оцінки сутності агропромислової інтеграції, ми вважаємо, що в них принципових суперечностей немає. Кожне з них правомірне, оскільки відображає підхід автора до дослідження агропромислової інтеграції як співпраці підприємств, або з точки зору розвитку між

ними зв'язків або з позиції їх об'єднання. Агропромислова інтеграція, на нашу думку, досить складне, багатогранне явище, що повинне вивчатися з різних сторін. При цьому важливо не втратити соціальний аспект агропромислової інтеграції, який відсутній в наведених визначеннях. Виходячи з цих міркувань, ми вважаємо, що агропромислова інтеграція — це соціально-економічний процес, який здійснюється шляхом розвитку різних зв'язків підприємств у формі їх співпраці або об'єднання для сумісного виробництва, переробки, зберігання і реалізації сільськогосподарської продукції. При формуванні даного визначення необхідне уточнення рівня структурних ланок суспільного виробництва, де відбувається цей процес. Це викликано тим, що агропромисловою інтеграцією одні автори досліджують на рівні галузі, інші — на рівні підприємств, треті — на різному народногосподарському рівні (підприємство, відомство, галузь).

Потрібно вважати логічним прагнення дослідників якомога точніше охарактеризувати типи агропромислової інтеграції. На підставі вивчення публікацій з'ясовується, що й з цього приводу в точках зору авторів спостерігається певна наукова солідарність. Визначається два типи інтеграції: горизонтальна і вертикальна. В одному з літературних джерел дослідник характеризує горизонтальну інтеграцію як міжгосподарське кооперування в межах однієї галузі, а вертикальну — як аграрно-промислове комбінування організаційно об'єднаних в межах одного формування, зв'язаних одне з одним спеціалізованих підприємств (виробництв) різних галузей сільського господарства і промисловості [2, с. 15, 16]. Наведене визначення загалом не викликає особливих заперечень чи суттєвих зауважень, але все-таки є потреба звернути увагу на його деяку нечіткість. Горизонтальна інтеграція характеризується тут як міжгосподарське кооперування в межах однієї галузі. Але ж треба мати на увазі, що інтеграція і кооперування, хоча й близькі за змістом економічні поняття, проте різняться між собою, їх не можна вважати тотожними.

Розглядається агропромислова інтеграція як кооперування і в інших працях. В одній із них навіть стосовно інтеграції в капіталістичних країнах написано, що горизонтальна інтеграція — це міжгосподарське кооперування власне в сільському господарстві переважно для виробництва головних видів товарної продукції в конкретних умовах, що враховують також економічні й історичні фактори. Вертикальна інтеграція розуміється як кооперування, а в багатьох випадках — як органічне злиття сільськогосподарських підприємств з підприєм-

ствами переробної промисловості та залучення в цю форму кооперування організацій, що займаються транспортуванням, зберіганням і реалізацією готової продукції [4, с. 91]. В одній із статей автор взагалі практично не розмежовує поняття "інтеграція" і "кооперація". Торкуючись горизонтальною міжгосподарською кооперацією, він розглядає її як перехідну форму до більш високого ступеня кооперування — вертикальної інтеграції. І тут же записує: "Вертикальна міжгосподарська кооперація (інтеграція)..." [3, с. 67].

З приводу такого вільного вживання понять можна висловити серйозне зауваження. Відсутність чітких визначень понять, з окресленням властивих кожному з них смислових навантажень, не лише утруднює використання в науковому обігу достовірної статистичної інформації, але й може спровокувати некоректні висновки і негативно позначитися на вирішенні питань господарської практики. З цієї причини "... в економічній літературі і практиці часто одні й ті ж аграрно-промислові формування називають по-різному, або навпаки, для позначення різних форм аграрно-промислового синтезу використовують одне й те ж поняття" [1, с. 13].

Із значно кращого боку характеризуються викладки змісту понять горизонтальної і вертикальної інтеграції, сформульовані вітчизняними економістами, що є свідченням їх наукової сумлінності й академічної грамотності. Для прикладу достатньо навести лише деякі з визначень. Так, в одній із публікацій горизонтальною вважається інтеграція, коли об'єднуються господарські формування з однорідною діяльністю, тобто сільськогосподарські підприємства, при високому рівні концентрації і спеціалізації виробництва зі створенням нових виробничих структур для розвитку окремих галузей чи відповідних продуктивних комплексів, а вертикальною — коли досягається об'єднання сільськогосподарських і промислових підприємств, а також допоміжних сфер діяльності, що сприяє єдності й безперервності виробництва при єдиному технологічному процесі в регіоні (районі, області тощо), значно вищому рівні організації виробництва, яке не виключає створення нових виробничо-господарських структур [5, с. 7].

Вичерпними з точки зору з'ясування економічного змісту і організаційних особливостей основних типів інтеграції є визначення їх в економічному словнику агропромислового комплексу. Горизонтальна інтеграція характеризується тут як форма організаційного об'єднання сільськогосподарських підприємств і господарств з однорідною діяльністю при ви-

сокому рівні концентрації і спеціалізації. Вона зумовлює створення нових, спеціалізованих виробничих одиниць, зв'язаних між собою організаційно і технологічно. Інтегровані підприємства повністю або частково втрачають юридичну і економічну самостійність. Інтеграція вертикальна, тобто аграрно-промислова, розглядається як форма організаційного об'єднання сільськогосподарських і промислових підприємств, а також сфер допоміжної діяльності, що забезпечує єдність і безперервність відтворювального і технологічного процесів, найкраще використання господарських ресурсів. Інтегровані підприємства повністю або частково втрачають юридичну і економічну самостійність. Конкретним виразом вертикальної інтеграції є створення агропромислових підприємств, комбінатів тощо [8, с. 67]. Між вертикальною та горизонтальною інтеграцією є істотні відмінності, але є і спільні риси. В обох випадках об'єднання відбувається за ознакою технологічної та технічної спільності стосовно виробництва й збуту певних продуктів або надання послуг.

Принципові відмінності від наведених видів інтеграції має змішана інтеграція. Змішана інтеграція — це організаційно-економічне об'єднання різнопрофільних виробництв і підприємств різних галузей, які не мають між собою ні технічної, ні технологічної спільності з виробництва та збуту певного товару. Змішана інтеграція проявляється в спільній організації в сільськогосподарських підприємствах промислових цехів з виробництва комплектуючих деталей і вузлів для товарів народного споживання і виробничо-технічного призначення. Одним з напрямів змішаної агропромислової інтеграції є створення у складі промислових об'єднань підприємств підсобних господарств з виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарських продуктів.

Ми вважаємо, що в сучасних умовах розвитку ринкових відносин більш перспективною і ефективною формою є змішана агропромислова інтеграція. Коли крупні агропромислові підприємства і об'єднання з могутнім виробничим потенціалом сприяють підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва та вирішенню соціальних проблем села. Інтеграційним процесам в АПК в умовах ринку притаманний багатоплановий характер, розвиток яких здійснюється від простих до складніших інтегрованих систем, від функціонування виробничих структур за участю кількох підприємств сільськогосподарського й промислового виробництв, територіально близько розташованих до регіональних і транснаціональних формувань. Раціональні мережі створення

й діяльності останніх визначаються, насамперед, ринковими регуляторами — попитом і пропозицією.

Більшої ясності стосовно розуміння сутності агропромислової інтеграції можна досягти за умови наведення перекладу слів інтеграція та кооперація з їх рідної мови. Поняття "інтеграція" походить від латинського слова *integratio*, що перекладається як поповнення, відновлення. Звідси поповнення і відновлення можна розуміти як утворення нового організаційно-виробничого формування за рахунок приєднання до однієї структури (інтегратора) інших, тих, що об'єднуються з нею. Поняття "кооперація" також походить від латинського слова *cooperative*, у перекладі — співробітничати; характеризує форму організації праці, за якої певна кількість людей спільно бере участь в одному або різних, але об'єднаних між собою процесах.

Викладене свідчить про близькість змісту наведених понять. Проте при більш ретельному з'ясуванні їх сутності цілком очевидною стає й різниця між ними. Вона витікає із розуміння причини і наслідків поділу праці. Як уже було сказано вище, інтеграція стала наслідком поглиблення поділу праці, зародилася як об'єктивна необхідність досягнення нового змісту організації праці заради підвищення її ефективності. За інтеграції об'єднуються різні за функціональними ознаками виробництва. Єдність технологічного ланцюга з виготовлення готових до споживання харчових продуктів забезпечується за рахунок інтеграції сільськогосподарських і промислових виробництв.

Кооперування ж (співробітництво) також ґрунтується на поділі праці, але воно здійснюється в одному за функціональною ознакою виробничому просторі. Тобто за кооперації її учасники беруть постадійну участь у відтворювальному процесі. Ця участь може здійснюватися як на основі розподілу між учасниками об'єднання загального прибутку, одержаного за кінцевим результатом, так і на комерційних засадах, за рахунок реалізації продукції попереднім її виробником наступному. Отже, така кооперація є формою об'єднання диференційованих виробництв однорідної за функціональною ознакою діяльності. Найбільш поширеними об'єднаннями такого типу в сільському господарстві є, наприклад, насінницькі, в яких поєднуються виробничі стадії селекції, вирощування насіння елітних категорій, вищих репродукцій, масового розмноження, а також тваринницькі, в яких забезпечується виробнича діяльність учасників на стадіях репродукції тварин, дорощування, інтенсивної відгодівлі. Це підтверджує глибоку наукову обґрунтованість

і змістову чіткість понять вертикальної (аграрно-промислової) і горизонтальної інтеграції, що подані авторами термінів у економічному словнику агропромислового комплексу.

Звичайно, наведені об'єднання кооперативного типу відрізняються від тих, що були створені свого часу на пайових засадах сільськогосподарськими підприємствами як допоміжні для обслуговування їх потреб. Такі об'єднання називалися міжгосподарськими. Найбільше було сформовано будівельно-ремонтних організацій, комбикормових цехів і заводів, дорожніх ремонтно-будівельних організацій, цегельних заводів. Була створена також значна кількість міжгосподарських об'єднань у тваринництві, з переробки плодоовочевої продукції та інших. Як загальна тенденція удосконалення організації матеріального виробництва, об'єктивно зумовлена розвитком продуктивних сил суспільства і високим рівнем суспільного поділу праці, агропромислова інтеграція властива економіці усіх розвинених країн [6, с. 233]. Причому, як відзначають дослідники, у таких країнах в умовах ринкової економіки процеси агропромислової інтеграції детально обґрунтовуються у межах кожного конкретного підприємства чи регіону [7, с. 21].

ВИСНОВКИ

Аналіз опублікованих праць свідчить про те, що в них всебічно досліджено питання сутності, форм та механізмів, факторів та умов розвитку, оцінки ефективності агропромислової інтеграції. Визначна роль, у цілому, належить і українським економістам-аграрникам. Але, незважаючи на очевидну наукову ґрунтовність і привабливість щодо розкриття різнобічних аспектів проблеми, окремі питання, що стосуються агропромислової інтеграції, потребують уточнення. Це відноситься і до сутності поняття агропромислової інтеграції. Така потреба викликана докорінними перетвореннями в економічній системі, що набирають щораз більшої інтенсивності. З переходом до ринкових методів господарювання відбувається теоретичне переосмислення цілого ряду основоположних, визначальних концепцій соціально-економічного розвитку. Науковий апарат економічної науки збагатився цілим рядом економічних законів, категорій і понять, які в умовах планово-централізованої економіки замовчувалися на догоду панівній ідеології або й відверто відкидалися як шкідливі для соціалістичної системи. Так, нині визнані в науці використовуються в господарській практиці закон вартості, закон нагромадження капіталу, категорії і поняття ринку, кон'юнктурного ціноутворення, комерції, підприємництва, попиту і пропозиції,

маркетингу, бізнесу. Нові ознаки з'являються і в науковому змісті, практичних формах і механізмах агропромислової інтеграції. На даний час інтеграційним процесам в АПК в умовах ринку притаманний багатоплановий характер, розвиток яких здійснюється від простих до складніших інтегрованих систем, від функціонування виробничих структур за участю кількох підприємств сільськогосподарського й промислового виробництв, територіально близько розташованих до регіональних і транснаціональних формувань. Раціональні межі створення й діяльності останніх визначаються, насамперед, ринковими регуляторами — попитом і пропозицією. Вважаємо, що в сучасних умовах розвитку ринкових відносин більш перспективною і ефективною формою є змішана агропромислова інтеграція. Коли крупні агропромислові підприємства і об'єднання з могутнім виробничим потенціалом сприяють підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва та вирішенню соціальних проблем села.

Література:

1. Аграрно-промышленные комплексы. Проблемы развития и оптимального функционирования /Онищенко А.М., Лебединский Ю.П., Охмат А.П и др.; отв. ред. Онищенко А.М. — К.: Наукова думка, 1976. — 252 с.
  2. Аграрно-промышленные комплексы (предприятия, комбинаты, объединения)/Общ. ред. Харитонов Н.С. — М.: Россельхозиздат, 1974. — 224 с.
  3. Гумеров Р. Сельскохозяйственная кооперация и агропромышленная интеграция в пореформенной России //Рос. экон. ж-л. — 1998. — №4. — С. 66—75.
  4. Макеенко М.М., Негру-Воде А.С., Седых Ю.В. Экономика межхозяйственных и агропромышленных предприятий и объединений /Под ред. Седых Ю.В. — М.: Колос, 1997. — 448 с.
  5. Малік М.Й., Федієнко П.М., Орлатий М.К. Інтеграція як фактор підвищення ефективності реформованих сільськогосподарських підприємств. — К.: Ін-т аграрн. екон. УААН, 2000. — 40 с.
  6. Развитие аграрной экономики Украинской ССР /Редкол.: Коломиец Ю.А. (предс.) и др. — К.: Урожай, 1987. — 416 с.
  7. Регіональні агропромислові комплекси України. Теорія та практика розвитку /Борщевський П.П., Ушкаренко В.О., Чернюк Л.Г., Мармуль Л.О.; за ред. Борщевського П.П. — К.: Наукова думка, 1996. — 263 с.
  8. Экономический словарь агропромышленного комплекса / Сост. Крисальний А.В. — К.: Урожай, 1986. — 336 с.
- Стаття надійшла до редакції 11.03.2010 р.*